

การเลี้ยงควายปลักและระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย: ระบบมรดกทางการเกษตรโลกแห่งแรกในประเทศไทย

การเลี้ยงควายปลักในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย ได้สร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับคนในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย จากรุ่นสู่รุ่นมายาวนาน 3-4ชั่วอายุคน เป็นเวลาร่วม 200 ปี มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นในการอยู่ร่วมกันระหว่างคน ควาย และสิ่งแวดล้อม และการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ วิวัฒนาการของการเกษตรอย่างยั่งยืน และการอนุรักษ์ระบบนิเวศให้สมดุล

พื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย ตั้งอยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทย บริเวณทิศเหนือของทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นทะเลสาบแบบลากูน โดยพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยเชื่อมลุ่มน้ำปากพนังและลุ่มน้ำสงขลาเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ภายในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยยังประกอบไปด้วยระบบนิเวศย่อยมากมาย อาทิ ป่าพรุ หุ่นหญ้า เนินสูง บึงน้ำ ส่งผลให้มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง โดยเฉพาะการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของนกน้ำมากกว่า 200 สายพันธุ์ และเป็นจุดพักของนกอพยพตามเส้นทางการบินของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าที่มีสถานะอนุรักษ์และเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ ส่งผลให้พื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยได้รับการประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าและพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar site) แห่งแรกของประเทศไทย เมื่อปีพ.ศ. 2525

วิถีการเลี้ยงควายปลักในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นระบบการเลี้ยงแบบปล่อยให้ควายหากินอย่างอิสระ โดยควายจะอาศัยและหากินอยู่ในป่าพรุ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย และในทะเลสาบสงขลาตอนบน ปัจจุบันควายที่เกษตรกรเลี้ยงในพื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย เป็นของเกษตรกร ตำบลทะเลน้อย ตำบลพนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และของเกษตรกร ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ประมาณ 3,500 ตัว พันธุ์ควายในทะเลน้อย ได้พัฒนาลักษณะและพฤติกรรม เช่น สีผิวที่จางลง และความสามารถในการว่ายน้ำและดำน้ำ แม้ว่าควายปลักส่วนใหญ่จะมีสีดำ แต่ควายบางตัวมีสีขาว ซึ่งไม่ใช่ควายเผือกแต่เกิดจากลักษณะทางพันธุกรรมเฉพาะ

ปัจจุบันควายที่เกษตรกรเลี้ยงในพื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย เป็นของเกษตรกร ตำบลทะเลน้อย ตำบลพนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และของเกษตรกร ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ประมาณ 3,500 ตัว ในช่วงฤดูแล้งควายจะหากินเล็มหญ้าบนบกแบบควายปกติ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำในทะเลน้อยมีปริมาณสูง ควายน้ำจะดำน้ำลงไปกินหญ้าใต้น้ำและพืชน้ำ เช่น สายบัว ใบบัว สาหร่าย กระจุต ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของควายทะเลน้อย วิถีการเลี้ยงควายในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงควายประหยัดต้นทุนในการเลี้ยงควายและมีเวลารว่างที่จะประกอบอาชีพเสริมอื่นๆ อาทิ การปลูกข้าว “นาริมเล” และการทำประมงโดยใช้ยอยักษ์เป็นเครื่องมือทำการประมง เรือนำเที่ยว หัตถกรรมกระจุต เป็นต้น การเลี้ยงควายในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยในอดีต เลี้ยงเพื่อทำการเกษตร แต่ในปัจจุบันนิยมเลี้ยงควายเพื่อขาย โดยควายอายุ 1-4 ปี ขายได้ประมาณ 15,000 – 30,000 บาท

ระบบความรู้และการฝึกควายกินหญ้าได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นปัจจุบัน กว่าสองศตวรรษที่ควายกินหญ้าในทะเลน้อยยังคงใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างชาญฉลาด เป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเอาใจใส่ของคนในท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรมเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของควายและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

สำหรับคนรุ่นหลัง โดยระบบความรู้ ประกอบด้วย องค์ความรู้ ความสามารถในการสร้างสมดุลระหว่างกิจกรรมการดำรงชีวิตกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นสำหรับคนรุ่นต่อไปในอนาคต ลักษณะสำคัญของระบบความรู้ดั้งเดิมของผู้เลี้ยงควายทะเลน้อยคือ 1) การแบ่งปันและการจัดการทรัพยากรร่วมกันทั้งความรู้และทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ แรงงานในเฝ้าดูแล การใช้คอกร่วมกัน การพื้นที่ที่ใช้แพะเล็มร่วมกัน การจับควายเพื่อจำหน่าย การจัดการสุขภาพ รวมถึงการอพยพควาย ในกรณีที่เกิดอุทกภัยในพื้นที่ ซึ่งล้วนแต่ต้องใช้ทักษะที่ได้รับการถ่ายทอดมาเฉพาะกลุ่ม 2) การพัฒนาทักษะและการใช้เทคโนโลยีแบบดั้งเดิม อาทิ การใช้ยอยักษ์ในการทำประมง การทำหัตถกรรมกระจูด

การเลี้ยงควายในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยยังมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลของระบบนิเวศโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างควายกับสภาพแวดล้อมมีบทบาทสำคัญในด้านความหลากหลายทางชีวภาพ นิเวศวิทยาภูมิทัศน์ และการทำงานของระบบนิเวศ โดยเฉพาะบทบาทของควายในฐานะวิศวกรในระบบในพื้นที่ชุ่มน้ำ ทำหน้าที่สำคัญในการสร้างทางน้ำ สร้างแหล่งที่อยู่อาศัย ควบคุมระบบนิเวศทุ่งหญ้า การควบคุมวัชพืชน้ำ และช่วยกระจายเมล็ดพันธุ์ เพื่อเร่งการฟื้นตัวของป่าพรุ ซึ่งเป็นแหล่งกักเก็บน้ำและดูดซับคาร์บอนที่สำคัญของโลก นอกจากนี้ การเหยียบย่ำของควายได้เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างต่อเนื่อง สร้างทางน้ำและร่องน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์หลายชนิด และยังเป็นแนวป้องกันไฟไหม้ป่าพรุอีกด้วย นอกจากนี้ นักท่องเที่ยวยังสามารถล่องเรือเพื่อชื่นชมวิถีควายที่ปรับตัวดำน้ำลงไปกินหญ้า และทัศนียภาพที่งดงามของดอกบัวและนกน้ำ รวมถึงยอยักษ์ ซึ่งอุปกรณ์จับปลาแบบดั้งเดิมขนาดใหญ่ พื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยจึงเป็นที่รู้จักว่าเป็นจุดหมายปลายทางสำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีมูลค่าสูง

เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2565 องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ ได้ประกาศรับรอง “การเลี้ยงควายปลักและระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย” เป็นระบบมรดกทางการเกษตรโลก เนื่องจากมีความสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ของระบบมรดกทางการเกษตร ซึ่งเป็นวิธีหรือระบบการทำการเกษตรที่มีการสืบทอดกันมายาวนานจนถึงปัจจุบัน ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารและความอยู่ที่ดี มีเป้าหมายหลักคือการรักษาระบบนิเวศเชิงเกษตรให้มีความยั่งยืน โดยเน้นให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์แบบพลวัต (dynamic conservation) ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมเพื่อให้รักษาความสมดุลของระบบนิเวศ

“การเลี้ยงควายปลักและระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย” สะท้อนสมดุลระหว่างวิถีชีวิตคนกับระบบนิเวศและการปรับตัวเพื่อให้สามารถทำกินในพื้นที่อนุรักษ์ได้อย่างเหมาะสม และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ที่นำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร กระจายรายได้สู่ชุมชนท้องถิ่น ช่วยยกระดับการท่องเที่ยวของจังหวัดให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ระบบเกษตรที่สำคัญของโลก และจะนำไปสู่การแผนจัดการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืนที่สร้างสมดุลทั้งในมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมตามเกณฑ์มาตรฐานสากลต่อไปในอนาคต

ในปัจจุบันพบปัญหาวัชพืชรุกรานต่างถิ่น อาทิ จอกหูหนูยักษ์ บากง ไมยราบยักษ์ ผักตบชวา และผักกระเฉด โดยเฉพาะอย่างยิ่งจอกหูหนูยักษ์ ส่งผลกระทบต่อวิถีการเลี้ยงควายปลักในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อยที่ขึ้นมบบดบังพื้นที่ โดยวัชพืชปกคลุมเต็มพื้นที่ ทำให้แสงอาทิตย์ลงมาถึงหญ้าและตายในที่สุด ซึ่งหญ้าถือเป็นแหล่งอาหารหลักของควายน้ำ จึงมีแหล่งอาหารน้อยลง บางช่วงต้องไปขนหญ้าจากพื้นที่อื่นมา ซึ่งก็มีต้นทุนการขนส่ง นอกจากนี้ จอกหูหนูยักษ์ยังได้ปิดกั้นทางน้ำ ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวและความหลากหลายทางชีวภาพของบัว และพืชพรรณอื่นๆ ในทะเลน้อย